

מושה אטר: לשון בני־אדם (ב)

ישמעו אזניך מה שפיד מדבר
(שהש"ר א' ו')
מוות וחיים ביד לשון
(משלי י"ח 21)

הקשר שבין משמעי המלים למצלוליהן סמוי אפוא מעינינו משום שאיננו קבוע, משום שהקול המקורי עשוי להתגלגל לכל מיני מלים, להצמיח מתוכו מלים רבות ושונות, כלומר לא רק ליהפך למשמעים שונים, העשויים להיות רחוקים מאד מן ההוראה המקורית של השמעת קול, אלא גם ליהפך למצלולים שונים ורחוקים זה מזה, להתגוון, להתפרט, להתפצל גם מבחינה צלילית, משום שרק התגוונותו הצלילית היא המאפשרת לו להביע, לגבש במלים השונות, את ההבדלים שבין המשמעים השונים. מאלינו מובן כי ההבדלים בין המלים פוך ופך, בית ופחת, או ככה ופכה הם הבדלים ענייניים, משמעיים. אולם ההבחנה ביניהם, בין הענייניים שהמלים מורות עליהם, תלויה ביכולתנו להבחין בין המלים עצמן, בין מצלוליהן, ביכולתנו להגות בפנינו את המושגים השונים שאנו הוגים בלבנו. הקול המקורי, גרעינו הצלילי לי של המלים, אינו אפוא מצלול מסוים, איננו קול ברור ומוגדר, המכוון להביע משמע מסוים, כי אם קול סתמי, גלמי, היולי, רחש טבעי הכולל בתוכו כל מיני קולות, המיה של צלילים הבאים בערבוביה, ללא שום הבחנה, שכן ההבחנה ביניהם אינה דרושה כלל, כי אינה באה אלא כדי לאפשר את ההבדלה בין המשמעים השונים המשתלשלים מהשמעת קול זה, ולכן אינה יכולה להתפתח אלא בעקבות המשמעים הללו, רק במידה שהאדם נזקק למלים שונות כדי להביע את שוני מושגיו, מתוך שהגיתו מתגוננת והולכת במקביל להגותו.

אם אמרנו אפוא למעלה כי במלים השונות שצמחו—כנראה—ממקור אחד מהדהד, מתגלגל, "קול הבכיי", הרי לא דייקנו בלשונו. על-כל-פנים, אין להבין זאת כאילו צמחו כל המלים הללו דווקא מן המצלול ככה או פעה או כיוצא בזה. שהרי גם מצלול זה עצמו אינו אלא גילוי אחד מרבים של אותו קול (רחש) מקורי, שממנו צמחו המלים הללו, כלומר שממנו צמחו גם הרבה מצלולים אחרים, המשקפים את גוניו השונים של הקול המקורי לא פחות ממנו. גם אם נכונה הסברה שהעלינו, כי אותה השמעת קול מקורית היתה קול של בכי, אין בכך כדי להסביר מדוע נתיחד למשמע זה (של בכי) דווקא המצלול ככה, ואילו המצלול פכה נתיחד לזליגת דמעות (ולזרימת מים) ולא להיפך. טישטוש התחומים בין משפחות המלים שצמחו, לכאורה, מהברות שונות, יסודו אפוא בכך שבמקורן לא היו ההברות הללו שונות כל-כך זו מזו, כי כולן היו רק גוונים עמומים של אותו רחש טבעי, היולי. שהרי אדם בוכה אינו מתכוון כלל להבדיל בין הקולות שהוא משמיע, לא איכפת לו אם מש-

מיע הוא צלילים אלה או אחרים. הוא לא רק בוכה ומתייפה, אלא גם מיכב וצועק וגועה בבכי. אבל הוא עשוי גם לגעות בצחוק, לנשוף גם מחרון גם מתאווה, לצווח גם מכאב גם מעליצות, למלא את פיו כל מיני קולות, עד שלעתים קשה לעמוד על טיבם, קשה להבחין בין ילל להלל, בין קול-ענות-גבורה לקול-ענות-חלושה, כי במציאות אין תחומים ברורים ומסוימים בין הקולות השונים שאדם משמיע ואף לא בין הפעולות השונות שאדם עושה, כי כל ההבחנות הללו הן רק בין המושגים שבעזרתם האדם תופס את המציאות, כלומר יסודו לא בדברים עצמם אלא ביחסו של האדם אליהם.

נמצאנו למדים כי שורן של המלים, אותו גרעין צלילי שממנו צומחים השרשים, מצלולי המלים, שמהדיו מורכבות המלים שאנו הוגים, הוא עצמו אינו שורש, איננו מצלול של מלה מסוימת, אפילו איננו קול במשמע של אות, סימן מסוים, כי אינו אלא הווייה, תנועה, פעולה מפעולות האדם, שאינה שונה מכל פעולה אחרת, שאין בה שום כוונה להשמעת קול מסוים, שהשמעת הקול כרוכה בה רק דרך-אגב, כמו גם כל מיני תוצאות אחרות. קול הבכי, למשל, אינו אלא קול אדם בוכה. ביתר-דיוק: זה האדם עצמו, הבוכה, המיבב, המתייפה, השופך דמעות, הממרר, המתעוות בצער, וכו'. וכן קול הפחית אינו אלא האדם הנופח, המתנשף, המזיע, המתאמץ, המתיגע, הנאבק עם פעלו על כל הכרוך בכך. הקולות שאדם משמיע תוך כדי פעולתו (הווייתו) אינם מיועדים לשום תכלית. הם באים בלי משים, ללא כוונה, ואף בניגוד לרצונו של האדם. הם חלקים מהווייתו העצמית, האינטימית של האדם, כמו הזיעה והרוק והריחות שהוא פולט, כמו הדמעות שהוא שופך, כמו העקבות שהוא משאיר בדרכו. אבל דווקא משום שהם כה מעורים ודבוקים בשאר היסודות שבחיי האדם, דווקא משום שמטבעם, במקורם, אינם אמצעים, סימנים, מושגים, כלומר דברים החיצוניים לאדם, כי אם חלקים מהווייתו, מן האדם עצמו, יכול האדם להשתמש בהם גם כדי להתקשר אל זולתו, אל אדם אחר, לפי שגם זולתו יכול להסיק על-פיהם על המתרחש בגופו, בנפשו, בעולמו של האדם המשמיע קולות כאלה. קול בכי, צעקה, אנחה, גניחה, צחוק, גערה וכו' מובן לכל אחד ואינו זקוק לשום פירוש. הוא מביע יותר ממה שניתן להביע במלים. הוא מובן גם למי שהמלים אינן מובנות לו. ואכן, מסתבר כי בטרם יידעו בני-אדם לדבר כבר היו מביעים את רחשי לבם, את הגיגיהם, בדרך זו, כי האדם נהם לפני שנאם, כי הוא צעק וצווח לפני שדבר וספר, כי הוא גנח לפני שענה, כי המה לפני שאמר דבר-מה, כי היה הוגה כיונים, משמיע קולות כבעלי-חיים ולפני שידע להגות מלים, לבטא מחשבות כאדם, כי המלים, הלשון, התפתחו מן הקולות והרחשים הטבעיים, הגלמיים, הבהמיים הללו. אבל מסתבר גם כי תקשורת חברתית אין די לה בקולות היוליים כאלה, שפל כמה שהקולות הטבעיים עושים רושם אין הם ברורים ומחוררים די-צרכם. כדי להתקשר אל זולתו, כדי שיקלוט הזולת את השדר, יבין את הרמז, אין אדם יכול לסמוך על הקולות שהוא משמיע באופן טבעי, דרך-אגב, ללא כוונה מיוחדת. לכך עליו כוון את קולו, להשמיעו באופן מסוים, להפוך את השמעת הקול לפעולה נפרדת,

למחווה, לאמצעי לעשיית רושם, כלומר להוציא את השמעת הקול מטבעיותה, מממליותה, להשתלט עליה, לעשות את עצמו־המשמיע־קול אמצעי בידי עצמו האחר, להפקיע חלק מסוים מעצמו, מהווייתו, מפעולתו (כלומר את השמעת הקול), מרצונו החפשי ולהתאימו להבנת הזולת, לדבר־מה שמחוץ לעצמו. אדם הבוכה לבדו עלול ליבב חרש, בלי נשמע קולו, אבל ילד המבקש לשבור את לב אמו ודאי יתפח בקולי־קולות. הסועד את לבו יוכל לאכול ולשבוע בדממה, אבל כדי להודות למארח בדווי עליו לגהק בקול רם. כדי שהנשיקה תעשה רושם עליה להיות מצל־צל. כל שכן יש צורך בכיוונם, בוויסותם, בעיצובם של הקולות שאדם משמיע כשהוראתם אינה גלויה וברורה כמו במקרים אלה, כאשר משמעם מתחוויר לא במי־שרין אלא רק בעקיפין ובעקיפ־עקיפין; וכן בשעה שאדם מבקש להודיע לזולתו לא דבר דבר אחד בלבד אלא דברים רבים; כשהוא מבקש להתקשר אל בני־אדם רבים ושונים זה מזה; כשהבנת הקולות, השדרים שהוא משר, תלויה ביכולתם של מקבליהם להבחין ביניהם, לעמוד על טיבו של כל קול, להבחין בינו לבין קולות ושדרים אחרים, להתאים כל קול, כל מצלול מסוים, למשמע מסוים.

למען יצלחו הקולות שאדם משמיע כאמצעי של תקשורת חברתית, כלשון, עליהם להיעשות אפוא מלים, משמעים מוגדרים הקשורים במצלולים מסוימים, עליהם להיבדל מן האדם עצמו, מהווייתו האישית, להיעשות הוויות נפרדות, הקיימות, כביכול, מכוחן ובזכות עצמן, הנמצאות מחוץ לאדם, עליהם להיעשות מושגים, מוסכמות, ישויות חברתיות, שחייב האדם לקבלן, להסתגל אליהן כמו שהן. המלים הן אפוא לא רק גילגולי הקולות הטבעיים שמהם הן צומחות; הן גם שונות תכלית־שינוי מן הקולות והרחשים הללו. הן משקפות לא את רחשיו האישיים, הבהמיים, של האדם, אלא כל מיני עניינים שמחוץ לרחשים אלה (כי דווקא הרחשים, הקולות הטבעיים כמו שהם, אי־אפשר למסרם במלים). הן משתמשות בזכרי הרחשים הללו כדי להביע עולם ומלואו, אבל בכך משמשים להן הקולות המקוריים רק אמצעי, רק חומר גלמי; הם מהווים רק את מצלולי המלים, רק את גופן, ולא את משמען, את נפשן, את תפקידן הלשוני כאמצעי־תקשורת בין בני־האדם. המלים, הלשון, משק־פות אפוא לא דווקא את שורן, את מקורן הצלילי, את הקול הטבעי, ההיולי שמתוכו הן צומחות, אלא—אדרבה—את המאמץ הכביר שהאדם משקיע כדי להשתלט על קול זה, כדי לשוות לו חיתוך של דיבור אנושי, לכבשו בדפוסים קבועים, לפרטו למצלולים מסוימים, לחנך את עצמו להגייה סדורה, להפוך את רחשו ההיולי, את ערבוביית הקולות שהוא משמיע באופן טבעי, למכלול מסודר, מאורגן, מחושב, הגיוני, של מושגים מוגדרים—ללשון של תרבות.

שורן של המלים, הגרעין הקולי שהמלים צומחות ממנו, אותו רחש גלמי, חי, שהוא מקורה של הלשון, הוא עצמו קודם אפוא ללשון ולפיכך קיים מחוץ ללשון, הוא אינו לשון, אינו ניתן להגדרה במלים ואין כלל להביעו במונחים הגיוניים, מושג־גיים. אדם בוכה, צועק, לועס, נושף, חי אינו מושג, משמע, מלה, כי אם ממשות, עובדה, מציאות החורגת ממה שניתן למצות, לתאר, להביע במלים, במושגים, משום

שכל מושג הוא לפי מהותו רק פרט מסוים מן המציאות הכוללת, רק הפשטה מסוימת מעשרה האינסופי של ההווה המוחשית, רק האופן בו אדם מסוים במקום מסוים ובשעה מסוימת תופס את המציאות, ולכן מן הנמנע שיקיף כל מה שיש בה. "בטבע אין תוך וקליפה, כי הוא הכל בבת-אחת", אמר גיתא. אבל המחשבה משמשת דווקא להבחנה בין קליפה לתוך, בין התבן לבר, בין הטפל לעיקר; ההגיון תלוי במושגים מוגדרים, ברורים, מסוימים, אבל ממילא גם מוגבלים בכוח תפיסתם, הוא יכול רק לרמוז, לתאר את המציאות ההיולית, הסבוכה, הנעה, המשתנה בלי הרף, אך לא לבטא, למצות את מהותה.

לכן אין תימה שהמציאות הלשונית, היונקת מן השור, מן החוויה המקורית של השמעת קולות מוחשיים, עשויה תכופות לסתור את ההגיון שאותו היא משמשת, שהמלים צומחות מן השור ללא סדר ותכנית; שפרט טפל—כלומר נטול חשיבות מבחינה מסוימת—עשוי להיעשות סימן מובהק בו נתלים מושגים ומשמעים רבים; ולעומת זאת יש שמשמעים שונים, אף סותרים זה את זה, מתקיימים בכפיפה אחת, באותה מלה, לפי שיש בהם צד של דמיון ולוא גם רחוק ועקיף עד מאד. כן ראינו למעלה כי פיה קרוי כך על שום היותו קל, פורח ברוח, ולא על שום צבעו השחור, שהוא תכונתו הראשית בעינינו; כי המלה בית גזורה מבנה או מפח או מפה וכיוצא בזה, ולא מתפקידו לשמש משפן לבני-אדם; כי בקר מכונה כך משום שבשרו עשוי לשמש מזון, אף כי ספק אם זו תכונתו העיקרית. מצד שני, ראינו כי בהה, הגזור מן הבכי, מציין דממה; כי פגר קרוב אל פגע, למרות שהוראת השורש האחד היא חולשה ואילו השורש האחר מורה על פעולה תקיפה; כי ברא משמש בכמה הוראות מנוגדות, וכו'. קשרי המלים שיסודם במוצאן, במצלולן, בשורן, חורגים ממתכונת ההגיון והדיקדוק ההגיוני, כי מתכונת זו אינה תופסת את המציאות הממשית, שמעבר ללשון. לגבי אדם ממש, חי, רוחש—למשל: בוכה או אוכל או בועל—אין טעם לשאול אם פועל הוא או פעול או נפעל, אם הוא שם או פועל, עבר או עתיד או הווה, אם נושא או נשוא או מושא וכל כיוצא באלה, שכן ברי כי הוא כל אלה יחדיו, כי כל ההבחנות הללו בטלות בתוכו, בקיומו. למלים פה (כאן) ופה או אשר ואשור (צעד) אין שום קשר הגיוני-דיקדוקי, ואף-על-פי-כן קשורות הן מבחינה עניינית מעשית, מבחינת האופן בו התהוו. וכן יש, כמובן, הבדל מושגי-דיקדוקי בן ה' הידיעה לה' השאלה, אולם גם זו וגם זו אינן אלא דרכים להדגשת המלה על-ידי חוספת קול הנשימה (אות גרונית) כסימן למאמץ בראשית הגייתה. ההגיון וההגות צומחים אפוא מן ההגייה ואחוזים בה, אבל בהגייה עצמה אין הגיון ולא הגות.

בסופו של דבר סמוי אפוא הקשר בין משמען של המלים למצלולן מחמת ההבדל המהותי שבין השנים; משום שכל משמע הוא דבר-מה מסוים וקבוע ואילו במצלול נשמר זכרו של השור הממשי, הגלמי, ההיולי, הכולל והמשתנה בלי הרף; משום שכל משמע מסוים עשוי להתגבש בכל מיני מצלולים ולכן כל מצלול מסוים עשוי בטא משמעים שונים זה מזה; כי גם אם ברי לנו כי יש קשר בין השור הצלילי, בין השמעת הקול המקורית, למשמען של המלים בכללותן, הרי הקשר שבין משמעה

לצלילה של כל מלה מסוימת לעולם אינו יוצא מגדר שמא, השערה בלבד. אמנם, העיון מלמדנו כי משמעה של המלים, המושגים שהן מוסרות, נפשותיהן כביכול, קשורים זה בזה באמצעות גופן הצלילי, אולם את טיבו של קשר זה נוכל רק לנחש, לפי שתלוי הוא בגורמים מוחשיים, חמריים, גופניים שמחוץ לממד הלשוני-המושגי.

גם הלשון העשירה ביותר אינה יכולה להקיף את כל המציאות. המלים הקיימות בפועל הן תמיד רק מבחר מצומצם מן המשמעים והמצלולים האפשריים. בין המלים—המצלולים בעלי משמע מסוים—חוצצים רווחים של צלילים שאין להם משמע, שאינם מלים, שאינם כלולים בלשוננו, שאין אנו יודעים מה טיבם, מה פשרם, מה המשמעים החבויים בהם, כלומר מה הן החוליות הממצעות בין המלים השונות, כיצד המלים השונות שבלשון משתבצות זו עם זו לפסיפס כולל. כן נש- מעת המלה שחזר כאחות של שחר—צחר—צחר וכו', אף כי מסתבר שהיא שייכת דווקא למשפחת המלים סגר—דכא—דקר—סגר וכו', אלא שהחוליות המקשרות בינה לבין משפחה זו שוב אינן בשימוש בלשוננו. כיוצא בזה נוטים אנו לחשוב כי דם קשור אל אדם—אדם—אדמה, ואילו העיון מראה כי מלה זו שייכת, כנראה, לקבוצה טמא—טמע—דבש—דבק וכו', אף שהקשרים ביניהן גיטשטשו במשך הזמן. וכן אפשר שהפירוש האמיתי של "נחושת קלל" אינו אלא "נחושת יצוקה", וכי מלה זו קשורה לא אל השרשים קלל או קלה, כי אם אל חלל (בהוראת: "רוקן") —עלל (כמו בשם: עליל), אף שלמשמע-אזון הריהם רחוקים ממנה יותר. מן המלים, מן הלשון, יכולים אנו אפוא להסיק רק מסקנות חלקיות על מהותו של השור (הקיום, ההווי) שממנו צמחו, ואין ודאות בכך שאמנם נכונות המסקנות שאנו מסיקים. מכאן מסתבר שכל סברה המכוונת למלה יחידה אינה אלא גיחוש, אולם מהימנותם של גיחושים כאלה גדלה-והולכת כל-אימת שמתגלה ביניהם קשר הדדי, כל-אימת שהם מתישבים זה עם זה, כל-אימת שהסברה של המלה האחת מאשר ומסייע את הסברה של האחרת, כל-אימת שההסברים החלקיים מצטרפים למכלול הגיוני המקיף את הלשון כולה.

הרי, למשל, הסברה בדבר הקשר בין הנשיפה, הנפיחה ("קול הפחי") לבין השרשים בקע—פגע וכו' המורים על עשיית חלל, שבירה, יציאה החוצה, וכדומה. כל עוד אין זו אלא סברה העומדת בפני עצמה, יש מקום להעלות נגדה גימוקים שונים ולטעון שהיא קלוטה מן האוויר. אולם ברי כי מעמדה מתחזק כשאנו מוצאים קשר דומה גם במשפחת מלים אחרת, כשאנו עומדים על הקירבה שבין רוח—ריק—חיק לבין קיא—גית—צוא (ראה: צואה)—ריר—רוע (בהוראת: "השמע קול")—ריק (בהוראת: "הוצא", כמו "אריק חרבי", בשמות טו 9; "וירק את חניכיו" בבראשית יד, 14)—רעע (במשמע: "החליש")—רכך—רהה—כחה—כהה. וכל שכן כשאנו מג- לים קירבה מקבילה גם במשפחה נוספת: אלל—הלל—ילל—חלל (בהוראת "רוקן") —שלל (בהוראת "בטל")—צלל (בהוראת "שקע")—חלל (בהוראת "פגע")—קלל— גלל (בהוראת "סתם", כמו בשם: גולל).

וכן ראינו כי המלה בית ניתנת להסבר על סמך קירבתה הצלילית לשרשים בוא—

בעה—בור—מער וכו', אולם ברי כי הסבר זה משכנע יותר כשאנו נוכחים כי גם המלה חדר קרובה בצלילה לשרשים חדר—חתר—עדר—חסר—קצר—גזר—חקר—עקר—חרר וכו', שהוראתם פגיעה, חדירה, עשיית חלל, כי גם הפעלים אצר—אגר עשויים להתפרש כמורים על חפירה והטמנה בקרקע, וכשאנו נתקלים בדמיון שבין גור (במשמע "שכן") לבין חור—בור—צור—קיר—עיר—גיר—קבר—חפר וכו'. כיוצא בזה עלול ההסבר של פאר מלשון רחבות, פער, להיראות מפוקפק, אולם סבירותו גדלה כשאנו מוצאים כי גם הדר קרוב, כנראה, אל אדרת—אירי—עשר—אשר—אצר—עצם—אצל—אצל—אשל, אשר עניינם הרחבה, תוספת, אם גם לא מבפנים אלא מבחוץ. ושמא תתמה אם אמנם קיים קשר בין הדר לאדרת, הרי לפנינו פסוק מפורש: "הוד והדר לבשת" (תהלים קד, 1).

הסברה בדבר משמעו המקורי של בקר כמאכל מתחזקת כשאנו נתקלים בדמיון שבין מלה זו לבשר—בשל—פשר—בתר—בתק, ולהשערה בדבר הקירבה המשמעתית בין אכילה לבעירה נמצא סימוכים בדמיון שבין עגל לגחל—אבל, בין טרף (במשמע "מאכל") לשרף, וכן בין בהמה לבין פעם (כלומר "הכה")—פגם—פחם. לסברה בדבר מקורה של מלת-היחס ב"קול הבכי" נמצא סיוע בעובדה שגם מלת-יחס אחרת—ל—המורה על כיוון התנועה—קרובה, כנראה, אל שורת הפעלים שהוראתם תנועה בכיוון מסוים, כגון: ילך—הלך—גלה—עלה—שלה—צלח (בהוראת "עבר")—זלח.

הניחוש בדבר משמעו המקורי של קרבן מלשון "שריפה" אינו עשוי להתקבל על הדעת אלא כשווכרים כי שמו האחר של קרבן הוא אשה (מלשון "אש") וכי לקשר הברור שבין שרף לשרפים מקביל הקשר בין קרב לברזבים. הפירוש של שועל מלשון השועל שהוא משמע נראה כפילפול רק כל עוד אין זוכרים "קול שחל" (איוב ד 10) ואין עומדים על כך שגם שמות בעלי-חיים אחרים ניתנים לפיענוח לפי סימניהם המובהקים, כגון: זאב מזעף, חזיר מחדר (זאת אומרת: "תקע" את גיבוי), ארי מהרג, לביא מלוע, נמלה מעמל, צפור ודבורה מספר—דבר (זאת אומרת: "צייץ", "זמזם"), ארבה מהרבה; הפירוש של מחר מלשון מרר עשוי להסתייע בכך שההקשר בין המתנה לכאב נמצא גם במשפחת-מלים אחרת: צער—נער—קער—כער—טהר—שעע—צחה—חכך—שנג—שגה—שהה—שעה—שנה.

טהימנותה של הסברה כי בטן אינה אלא פתח מתחזקת כשאנו מוצאים כי גם גחון ניתנת להתפרש בדומה לזה, כי גם מלה זו קרובה אל שורת שרשים המזרים מצד אחד על פריצה ויציאה, כגון: גיח—קיא—רוע (במשמע "קרא")—גהק—גהה (במשמע: סלק, הרחק)—רעי (במשמע: צואה)—רעע—רחק, ומצד אחר על עשיית זלל, כגון: אץ (במשמע: מקום לאש)—חח—חך—חיק—ריק—חוג—עוג, כלומר שמקומה של גחון במשפחת "קול הקאי" דומה למקומה של בטן במשפחת "קול הבכי".

השערה כי קהל קשור בקול (בשאון) מפתיעה רק כל עוד אין עומדים על הקשר גלוי שבין המון להמה. הסברה בדבר משמעו המקורי של הפועל רגע כ"הכה"

נראית מופרכת עד שנוכחים בהקבלה שבין השמות רגע ופעם (ראה: "רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך", שמות לג, 5) ובכך שפעם הוראתו "הלם".

דוגמה מאלפת לסימוכי-הגומלין בין הפירושים-הניחויים השונים עשויים לשמש שמות המספרים. מסתבר כי הגרעין הצלילי של אחד-אחת הוא בהברה חד-הד-הם-עז, כלומר בקול התנשפותו של האדם בשעת מאמץ, תנופה, וכיוצא בזה. לעומת זאת, הגרעין הצלילי של שנים-שתיים קרוב, כנראה, אל השרשים המורים על יגיעה ופעולה ממושכת, ובת-הקול הנשמעת בו היא של הפעלים שנה-שעה-שהה-חכך-חקק-גשש-קשש-חישש-חטט-שטט-גרר-גהר-גחן-גחן-דחן-טען וכו'. ואמנם, הדעת נותנת כי המשמע המקורי של אחד לא היה אלא יחד, ואילו של שנים היה "הרבה", כלומר דברים רבים ושונים זה מזה. ולא זו בלבד. ניכר כי ההבדל בין שני המספרים הורגש כניגוד שבין זכר ונקבה, שכן אחד הוא אח אל חד-חין-חט-עט-קוין-זיז-חוה וכו', ואילו שתיים קרוב אל שת-שתות (כלומר: "יסוד", "שכב") ואל השתי שבגול, אשר עמו מתחבר באריגה הערב, שמשמעו המקורי גם כן "זכר" (כפי שמעיד הדמיון אל חרף-ערוה-קרב; ראה, למשל: "ואקרב אל הנביאה", ישעיהו ח, 3). לפיכך אין תימה שהסיפום של אחד ושנים הובן כחיבור, כהזדווגות ומובנת הקירבה של שלש אל שורת השרשים שלט-קלת-שלל-שרשר-שרג-קלע וכו', אשר הוראתם העיקרית חבר, הרפב, זווג, שהרי גם הכלי המשמש לחיבור השתי והערב הוא פליל וגם לפועל קלע-המקביל אל ארג-שלל-כלל-פלל יש הוראה כפולה של "חיבר" ו"פגע במטרה". ואם עדיין אין הסבר זה מתקבל על דעתנו, הרי בשם המספר ארבע גלוי קשר זה בין סיכום וזיווג, כי הפועל רבע משמש לשתי ההוראות גם בפינו.

השם חמש שייך, כנראה, אל משפחת השרשים גמע-אמין-חמין-חמם-קמין, ומסתבר כי הוראתו המקורית "אגרוף" או "כף היד" על חמש אצבעותיה. שם זה נבדל אפוא משמות המספרים הקודמים בכך שהוא קשור לא עוד בפעולת האדם עצמו, כי אם בדבר-מה חיצוני-ולוא גם באבר מאברי גופו של האדם-המסייע לו במלאכת המנייה, והדעת נותנת כי לא היה יכול להיווצר אלא בשעה שכבר ידע האדם למנות-ולוא רק עד חמש-זאת אומרת, כשהגיע לשלב התפתחות שכלית שכללה את תפיסת המושגים "כמות" ו"מספר". ואמנם, שמות המספרים הבאים לאחר-מכן מעידים על שליטה גוברת-והולכת ב"סוד הכמות", שכן ניפר בהם כי אינם אלא כינויים-שהומצאו באופן מלאכותי פחות או יותר-למושגים מספריים מתוספים והולכים. כן מסתבר כי שש שייך למשפחת המלים גיח-צוא-ציין-חוה וכו', שהוראתה יצוא החוצה, התוסף, ולכך מסייעת גם הקירבה לשורת השרשים שישה (ראה השם: ששון)-שיש-דיין-חייך-כפי שמעיד המונח המשנאי "טפח שמח", כלומר "גדול מן הרגיל". על המשמע המקורי של שבע מעיד הדמיון הצלילי אל שבע-שפע-ספח-גבה וכו'. וכן גלוי למדי הקשר שבין שמונה לשמן (זאת אומרת: "עבה")-חפץ-גפן (כלומר: "משתרע")-זמן (בהוראת "כנס")-כפל וכו'; הקשר שבין תשע לטחן-דחן-רגן-דשן-דשא; והקשר שבין עשר לבין

כתר—עטר—אשר—עשר; ואף בין מאה לבין מטה—מחה—מחה (כלומר: עשה עיסה, מסה, המון); ואילו שמות המספרים שלאחר-מכן—אלף ורבב—לא איבדו את משמעם המקורי ככינויים של שפע וחוזק עד היום הזה.

הדבר העושה עלינו רושם בשרשרת פירושים-ניחושים זו הוא, כמובן, לא שהיא מאפשרת לנו להבין (לשער) איך נוצרו שמות המספרים, אלא בכך שהשמות השונים מתישבים זה עם זה, שההסברים מצטרפים למכלול הגיוני, שיש בהם כדי להראות לנו איך צמחו שמות המספרים מתוך עיצוב מושגיהם, איך נתגבשה-והלכה בהדרגה תפיסת המספר והשיטה העשרונית. מתוך שאנו עוקבים אחרי הקשרים הצלי-ליים שבין שמות המספרים עומדים אנו גם על המאמץ הכביר שנדרש מן האדם כדי להגיע למושג-היסוד של אחד ורבים ("מיעוט רבים—שנים"); איך למד לחבר את המושגים הללו בעודו תופס את החיבור תפיסה גופנית, כזיווג, כמשגל, איך הכיר את המספרים כמושגים מופשטים, עומדים ברשות עצמם, והחל למנות לפי אצבעות כף-ידו; איך הוסיף להרחיב ולשכלל את מערכת המושגים המספריים, בהיעזרו במלים, בשמות שמשמעם המספרי מיוסד על סימנים חיצוניים; איך היתה ההתפתחות המושגית, המחשבתית, הרוחנית, כרוכה בהתפתחות לשונית מקבילה, ביתר-דיוק—בהתפתחות הבעתו של האדם מהשמעת קול, רחישת בהמית, פרימי-טיבית, ללשון תרבותית סדורה. רק מכוח קשר הדדי זה שבין שלביה השונים של התפתחות זו, מכוח הגיונה הפנימי, נראה ההסבר בכללו משכנע.

דוגמות אחרות לשילוב ולסיוע הדדי של העיונים בשורן של המלים אפשר למצוא גם בשמות הצבעים, המתכות, אברי הגוף, הזמנים, הכינויים וכו'. העיון במצלולי המלים השונות, בגופן הקולי, כביכול, מאפשר לנו להעמיק את הבנת משמעותן, גפשו המושגית, פותח לפנינו היבטים אל מחוץ לתחומי הלשון, אל המציאות החמ-רית והרוחנית אשר בה צמחו, ואף שהיבטים אלה אינם יוצאים מגדר השערות, הרי סבירותן של השערות אלו גדלה-והולכת כל-אימת שהן מאשרות, משלימות זו את זו. לפיכך מסתבר גם כי ערפו של עיון מסוג זה גדל כל-אימת שההשערות השונות גיתנות להשוואה ולבחינה הדדית, כל-אימת שהן מוסבות על חלקים שונים של אותה לשון, על יסודות שונים של אותו הווי שלשון זו היא בבואתו, וממילא הם עשויים להעיד זה על זה. משום כך גם הגבלנו את עיוננו במתכוון לדוגמות מן הלשון העברית. אמנם, הדעת נותנת כי כל הלשונות צמחו מאותו מקור טבעי, כי כל כמה ששונים ארחות-חייהם של בני-האדם וחייתו-דיבורם, הרי הקולות הטב-עים, ה"בהמיים" שהם משמיעים שווים פחות או יותר, ולכן שווה גם החומר שממנו מתקמות לשונותיהם. לכן העיון בלשון אחרת עשוי להביא לאותן מסקנות כמו עיוננו. אולם מסתבר גם כי עיון זה יגלה הבדלים מסוימים, המתחייבים מן השוני שבמקורה המציאותי של אותה לשון, בשור שממנו צמחה, בשוני בני-האדם יצורו, תנאי-חייהם ודרך התפתחותם. כן מסתבר כי בני-אדם המשתמשים לא שלטים קלועים מנצרים אלא במגינים עשויים מעורות, שאינם כונים בתים במערות לא שוכנים באהלים או בסוכות, האוכלים דגים ולא בשר בקר, וכיוצא בזה, עשויים

גם ליצור לעצמם מלים אחרות מאותן שהתפתחו בלשון העברית. מסתבר, למשל, כי המלה הרוסית *пyx* קרובה מבחינת מוצאה הצלילי לפיה, אבל הוראתה לא אבק־פחם כי אם פלומה (המתעופפת בעת שנופחים בה). כיוצא בזה מסתבר כי המלה הגרמנית *Pech* צמחה מיסוד צלילי הדומה לפוך, אבל משמעה לא תמרוק שחור כי אם זפת. וכן המלה האנגלית *Pouch* קרובה, כנראה, במוצאה הצלילי לפח, אבל הוראתה לא מלכודת כי אם כיס. ואילו המלה ההונגרית *bö*, הדומה במצלולה לפה, משמעה לא אבר הנפתח (לנשימה ולאכילה) כי אם גדול, רחב.

ולא זו בלבד. מסתבר גם כי כל־אימת שלשונות שונות משתמשות באותן מלים עשויה הגותן להיות שונה עד בלי הכר. שכן העמים (האזורים, הדורות) נבדלים זה מזה לא רק באורח־חיייהם ובמושגיהם אלא גם בקולות שהם משמיעים, בעקימת פיהם, באופן שהם הוגים את מליהם, וממילא גם ביחסי הקירבה שבין המצלולים הנובעים מתוך כך. בצרפתית ובאנגלית, למשל, קרוב העיצור *y* בהגייתו לש, אבל לא כן בעברית. הר היא בעברית עיצור ואילו באנגלית קרובה הגייתה לתנועה, והוא הדין כל שבשפות הסלאביות. וכן ראינו כי הגיית הנ שבעברית היתה לפנים קרובה לעיצורים הגרוניים. ההשוואות רבות־הרושם שעושה הפילולוגיה העממית מטעות דווקא בכך שהן מתעלמות מן השוני שבקשרים הצליליים, מן החוקיות הצלילית המיוחדת לכל לשון ולשון.

הסבור, למשל, כי *mujer* בא ממוהר טועה לא בשיקול־דעת אלא בחוסר ידיעה כי צורתה המקורית של המלה הספרדית היא *mulier*. הסבור כי *shield* נגזר משלט מתעלם מכך שצורתה הקדומה של המלה האנגלית היתה *skild*. לטענה כי *убил* קרוב לחפל ו *пугать* לפחד אין רגלים משום שהתנועה התחילית שבמלה הרוסית האחת והסיומת שבאחרת אינן מן השורש. כל נסיון לגזור גזירה שווה מלשון אחת לאחרת מחייב אפוא זהירות כפולה ומכופלת.

לבסוף, יש עוד גורם המעכבנו מלהכיר בקשרים הצליליים שבין המלים, ולפיכך גם בקשר שבין צלילן למשמעו. גורם זה הוא הצורך הפנימי להתעלם מקשר זה. אמנם, המלים ממלאות את תפקידן, משמשות אמצעי לתקשורת חברתית, מתוך שהן מאפשרות לאדם להביע מושגים באמצעות קולות, לסמן בצלילים שהוא משמיע כל מיני עניינים, פרטים ממשיים שונים, הכרוכים בהם, המתלווים להם, ולוא רק בעקיפין ובעקיפ־עקיפין. תפקידה הלשוני (החברתי) של כל מלה נובע אפוא מזה שמקופל בה—ולוא גם באופן סמוי—מטען שלם של זכרונות, של רמזים, של הווי מסוים, שממנו היא יונקת את משמעה המסוים. ואולם מטען זה של הווי, זכר זה של השור שממנו צמחה המלה, מסייע לה בתפקידה רק בעקיפין, רק כל־אימת שהוא מסגל אותה למשמעה המסוים, ואילו במישרין, כל־אימת שאותו מצלול נהפך לנושא של משמע מסוים, שוב אין במטען זה שום תועלת והוא עשוי אף להכביד ולהפריע. המדבר על תמרוקי נשים אינו מעוניין כלל לזכור את הפיה שממנו נשתלשל שמו של הפוך. כשהמדובר בבית רם ונישא אין טעם לציין כי בית הוא גילגולה של המערה הקדומה. המונה שלש אינו מעוניין בפלילים ובשלטי־גבורים. שבע שנות

הרעב רחוקות מאד משפט. ולא זו בלבד. במקרים רבים עשויה הזכרת מקורן של המלים לפגוע במשמען, להכשילן בתפקידן, ולכן משתדל האדם להתעלם ממנו, לשכוח את קליפתם הצלילית, החמרית, הבהמית של מושגים מופשטים, נעלים, יפים, שאותם מציינות המלים שבפיו. כלום ישמח מישוהו בברק הזהב בדעתו כי שמו קשור בצאב—צואה? כלום יוכל לרחוש כבוד לשכל בדעתו כי שמו קשור בטחול? כלום יכול אדם לחיות בתודעה כי בטנו אינה אלא פתח, כי רוחו קשורה אל ריק ואל כיח וכיוצא בזה? מסתבר כי גם אם נכונות העובדות הללו כשהן לעצמן, משתדל האדם להתעלם מהן, מנסה לראותן כדבר שאינו חשוב, כטפל לעומת העיקר, כפרט יוצא-דופן, שאין בו כדי ללמד על הכלל, כלומר משתדל להסתייג מן הדבר, להבחין בינו לבין המושג הנידון, לתחום תחום ביניהם, להוציאו אל מחוץ לתחום, לעקרו, לשלפו, להפכו למושג נפרד, אחר, עומד ברשות עצמו, כדי שהמושג המופשט, הטהור, הרצוי, לא יגואל במגעו.

כדי שתוכלנה המלים למלא את תפקידן כקולות בעלי משמעים מסוימים נאלץ אפוא האדם לקיים משטר פנימי ברוחו, בתודעתו, להגדיר את מושגיו, לעשות סייג למשמעיהן של מליו, להבחין בין השייך ושאינו שייך למשמע מסוים, בין המותר והאסור במקרה המדובר, כלומר להפוך את המשמע האסור (במקרה מסוים) למושג נפרד, למלה נוספת, הראויה אולי לשימוש בהקשר אחר אך לא זה. בעלי-המסורה שהקיפידו לשנות את הכתיב "תשגלנה" ל"תשכבנה" (ישעיהו יג, 16), את "חראיהם" ל"צו-אתם" ואת "שיניהם" ל"מימי רגליהם" (שם, לו, 12) לא נתכוונו לבטל את המלים שאת הגייתן אסרו עלינו. גם הם ידעו מה משמעם של משכב אשה, צואה ומימי-רגלים, אך הם העדיפו להשתמש בלשון נקיה במקום מקודש שבו מבקשים בני-אדם להתעלות, להסיח דעתם מן החולין והגסות, כדי להניח את הלשון הגסה, המפורשת, לאותם שימושים שבהם אין בכך להפריע, שבהם הפוונה דווקא לצד זה של המשמע המדובר. הסייגים שאדם מטיל על עצמו כדיבורו, הצנזורה הפנימית שהוא מקיים בלשונו, במחשבתו, ההבחנה שהוא מבחין בין המשמע שאליו הוא מתכוון לזה שממנו הוא מתעלם במלה מסוימת, באים אפוא לא כדי לדלדל את הלשון אלא כדי להעשירה, לאפשר לה למלא את תפקידה במסיבות השונות והמשתנות בלי הרף, לפלג אותה לכל מיני מלים, ביטואים, ניבים, עגות, סגנונות, הקיימים זה בצד זה, המציינים—פחות או יותר—את אותם העניינים ובכל-זאת נבדלים זה מזה ומשלימים זה את זה. מסתבר כי דחף זה להבחין בין המושגים (משמעי המלים), להגדירם, ללפנם, לטהרם, ממלא תפקיד עצום בהתפתחות הלשון, בהצמחת מלים חדשות, כלומר בהפיכת יסודות נוספים של השור הקולי, המוחשי, למלים, למושגים מופשטים, ולכן מסתבר גם כי כוח זה מעכב אותנו מלחוש בקשר שבין מלים אלו לבין מקורן, מפריע לנו להכיר בקירבתן הצלילית והמשמעית למלים אחרות, שכן הכרה זו, החייאת הקירבה, עשויה לערער את עצמאותן, עשויה להחזיר את המכלול המאורגן של לשון תרבותית לתוהו-ובוהו של השור הקולי הקמאי. כן אין תימה שדווקא מלים שהיו, כנראה, קדומות מאד, ובוודאי גם גשמיות, חזקות

וגסות—לפי מושגינו—משמשות כיום במשמע סתמי וחלש, משום שהוראותיהן המקוריות נשלפו מתוכן והועתקו למלים חדשות, שצמחו ונפרדו מהן בתהליך ההדחקה הפנימית. האומר שתיים אין דעתו נתונה להוראות המקוריות, הגסות של שת—שתי—שתן. האומר "עם-פגולה" אינו חושב על המשמע המקורי, האסור, של שגל. כשאם כשרה מאיצה בתינוקה היושב על הגרף כי יעשה "א-א", אין אנו חשים כי בעצם זהה מוצא פיה עם אותה "חרא" שבעלי המסורה אסרו להגותה. באמרנו היום פה שוב אין אנו חשים בטעם הפער, הבור, הפחי והבכי שנבעו ממנו. באב הרחום לא נותר כמעט שריד מן האף—הב—המם הקדמון. בפעלים זכר—ידע—בוא—דרך—עבר—ארג לא נותר מאומה, או כמעט מאומה, מהוראתם המינית המקורית. ואף-על-פי-כן הדעת נותנת כי לפנים היה משמען של המלים הללו הרבה יותר רחב, מוחשי, גופני, כי הוא הצטמצם רק בתהליך ממושך של הדחקה, שליפה וחינוך-עצמי.

ולא זו בלבד. מסתבר כי ההבחנה בין מושגים שונים, פילוג משמעותם של המלים והפיכתן למלים נפרדות, כלומר הצמחת מלים חדשות, העשרת האוצר הלשוני, כרוכים גם בגיוונה הצלילי של הלשון, בהוספת צלילים לבטא בהם את המלים השונות, וממילא גם בסיוג המצלולים, בחיתוך הלשון, בהגדלת ההבדלים שבין המצלולים ובטישטוש קירבתן הצלילית של המלים השונות. כדי שנוכל להבחין בין הבחורה ששמה יפה לבחורה יפה, בין אלה של עץ לאלה שפפה, בין הטועה במחשבתו לתועה בדרכו, בין בוכה לבוהה, בין בית לביצה וכו', כדי שנוכל להבדיל בין המושגים, כדי שהמושגים יהיו למלים שונות, צריכים להיבדל גם המצלולים המשמשים להבעתם והקשר הצלילי בין המלים השונות צריך להינתק. התפתחות הלשון כרוכה לא רק בקיום צנוורה פנימית, בחינוך-העצמי של האדם מבחינה מחשבתית, רוחנית, אלא גם בתירגול, בחינוך-עצמי מבחינה גופנית, באימון אבריו של האדם—פיו, גרונו, לשונו, שפתיו—להגות כל מיני צלילים הדרושים לו להבעת הגיגיו, באילופו להביע את הגיגיו, לדבר, לחשוב בלשון מסוימת, על המלים, המצלולים המיוחדים לה, בלי שיחוש במאמץ הכרוך בדבר, מתוך שהוא חש דרך הבעה (הגייה, הגות) זו כטבעית, על כל הדיקדוקים וההבדלים הכרוכים בה. על תהליך זה של תירגול-עצמי אפשר לעמוד אצל כל ילד הלומד לדבר, ואצל כל אדם המנסה לסגל לו שפה זרה. על חשיבותו החינוכית והחברתית של תהליך זה עמד, למשל, ג'. ב. שו' במחזהו "פיגמליון", ומסתבר כי תהליך דומה עברו גם בני-האדם הקדומים כשהפכו את רחשיהם הבהמיים ללשון אנושית. דומה הדבר כי בראשונה ידע האדם להשמיע רק קולות נחירה ונשימה, כלומר יכול היה להבדיל רק בין קולות הגויים בפה פתוח (שמוצאם בגרון) לבין קולות הגויים בפה סגור (שמוצאם באף)—ורק בהדרגה למד להיעזר בעיצוב הקולות גם בשפתיו, בשיניו, בחיפן, ובמיוחד בלשונו, לשאת בהגייתו את כל חלל פיו ואבריו השונים, ובעזרתם לגוון בשיעור עצום את הצלילים שהוא מסוגל להשמיע. חלוקת העומס המוטל על הנשימה הביאה להבדלה בין עיצורים לתנועות ואיפשרה לצרף את הצלילים להברות, כלומר ליחיי-

דוֹת צליליות נפרדות, הנהגות כל אחת בפני עצמה ויכולות לפיכך לשמש יסודות (תאים) צליליים להרכבת מכלולים צליליים-משמעיים גדולים ומשוכללים—שרשים, משקלים, כינויים, מלים, ניבים ומשפטים שלמים. מן הקולות הגרוניים שנתרפכו התפתחו העיצורים החכיים, ומן הקולות האפיים—העיצורים הלשוניים והשורקים. בעברית, למשל, אפשר להוכיח כי העיצורים הקדומים ביותר היו הגרוניים הקשים—ק—ע—ר והאפיים הדגושים—פ—ב—מ, ואילו העיצורים הרכים, הנהגים בחללו של הפה—י—ו—ל—ש—התפתחו רק במשך הזמן. ההבדלה בין בנ"ד כפ"ת הדגושות והרפות לא התפתחה, כנראה, אלא בתקופה שלאחר המצאת הכתב, ומסיבה זו אין בכתבנו אותיות נבדלות לצלילים אלה. ההבחנה בין ש הימנית והשמאלית לא הושה למה עוד בתקופת השופטים, כפי שמעיד הסיפור על יפתח ובני אפרים (שופטים יב). וכן מסכימים כל המדקדקים בדעתם כי מערכת התנועות בעברית התפתחה משלש תנועות קמאיות בלבד. המערכת המורכבת של עיצורים, תנועות, הדגשות, הטעמות וכו' צמחה אפוא בעברית (וכן בכל לשון אחרת) מיסודות קוליים מעטים ועמומים מאד, ורק היא המאפשרת להגות ולהביע את שפע המלים, המשמעיים, המושגים הקיימים בלשון מפותחת. אולם דווקא משום כך אין בני-אדם יכולים להשתמש בלשונם, להביע בה את דבריהם ולהבין איש את רעהו, אלא כל-אימת שהם שומרים על המערכת הצלילית המיוחדת ללשון זו, כל-אימת שהם מקפידים על ההבדלים שבין מצוללית, כל-אימת שהם מתעלמים מן הקורבות הצליליות שבין מליה, מן הקשרים הצליליים המקוריים, הקודמים למערכת הלשונית-הדיקדוקית הקיימת, הסותרים אותה והעשויים לערערה.

הכרת הקשר בין משמען של המלים למצלולן נתקלת אפוא בקשיים מרובים, בגורמים חזקים המסיחים את דעתנו ממנה. אין תימה שאפילו עולה בידנו לעמוד על פשרו של מצלול מסוים, נוטים אנו לשכחו. כי בעצם נוח לנו להשתמש בלשון כפי שהיא, בלי שנהרהר אחרי מידותיה, בלי שנדע את האופן בו צמחה, משום שהבנת מקורו, שוררו, של המצלול פוגמת ביכולתו לשמש מלה בלשונו, משל לאותו נדל אנדי שמסופר עליו כי לא יכול להניע אף אחד מאבריו המרובים משנתן דעתו על האופן בו הוא מניע את כולם. ואף-על-פי-כן נוכחנו לדעת כי קשר זה קיים, וכי בו טמון המפתח להבנת המנגנון הלשוני. עיונו הראה לנו כי הבנת הקשר שבין המשמע והמצלול פותח היבטים חשובים להווי הקדום, לכל מיני תחומים שמחוץ ללשון. אבל עיקר חשיבותה נעוץ בכך שהיא מאירה באור חדש את תפקידה של הלשון, את מקומן המרכזי של המלים בחיי האדם. עיונו הראה לא רק כי הלשון צומחת באורח אונומטופואטי, מתוך שהאדם מחקה קולות, הופך עצמו לכלי מדבר, לעוגב משמיע מלים, אלא גם כי הקולות שהוא מחקה הם קולותיו, כי המלים צומות מתוך כך שהאדם שונה ומשנה את הקולות שהוא עצמו משמיע, כי אינן צלילים האדם קולט מבחוץ ועושה לסמלים, לסימני מושגים מופשטים, אלא הן בדרך-כלל חרט למלים מעטות, בודדות) קולות ורחשים של האדם עצמו, חלקים מהווייתו, הוא מנתקם, מפשיטם מקיומו, והופכם למלים, למושגים שמחוץ לו, לישויות

הקיימות, כביכול, מכוחן, בזכות עצמן, אם כי קיומן זה נובע ממנו, מן העובדה שאין לו דרך להביע את הגיגיו כי אם בעזרת עצמו, קולו, גופו, קיומו, משום שהקול (הבכי, הצחוק, הצעקה, הנשיפה, האנחה) המתלווה לפעולתו, לתנועתו המוטורית, לשיחורור האנרגיה האצורה בשריריו, הוא המעיד על הווייתו, המשמש סימן חיצוני לכך שהוא חי וכיצד הוא חי. ראינו כי המלים צומחות לא רק מתוך שהאדם הופך את הצליל למשמע אלא גם מתוך שהוא הופך למלים, למושגים מופשטים את עצמו הממשי, החי, משום שהמלים, הלשון, יונקות את כוחן, את משמען, את כשרן לשמש לתקשורת חברתית, משורן, מזהותן עם האדם היוצר אותן, משום שגם אם האדם מתעלם—מוכרח להתעלם—מזהות זו שבינו לבין דבריו ביודעין, הריהי, מוחשית ופעילה שלא ביודעין, והיא העושה את המלים, המושגים, הלשון, ההגות, לכעין הרחבה (מופשטת, רוחנית) של גוף האדם, של האדם גופו.

רק אם נותנים את הדעת על זהות סמויה זו בין האדם לדבריו, למלים שהוא מוציא מפיו, אפשר להבין את התפקיד העצום שממלאות המלים לא רק במשא-ומתן בין בני-האדם אלא גם ביחסי האהבה, בה עשויה מלה מסוימת מפי האהוב (האהוב-בה) להיות חשובה יותר מכל מגע ממשי, גופני. רק זהות זו מסבירה גם את החשיבות הנודעת לניבול-פה, למלות-גנאי, וחירופים, את העובדה כי המגדף את המלך, או את האל, מתחייב בנפשו כאילו פגע בו במועל-יד. הבנת זהות זו מאירה באור חדש את פעולתן של המלים בבקשות, בתפילות, בהשבעות, בקללות, בלחשים, בקסמים, בטכסים השונים המכוונים למאגיה סימפאטית, שבהם האדם עושה את המלים לשלוחיו, לעושי-רצונו. מכאן יובן איך נהפכת המלה—הדבר, הלוגוס—למטטרון, לבנו-שליחו של האלוהים, כנאמר בבשורת יוחנן (א, 1): "בראשית היה הדבר והדבר היה את האלוהים והדבר היה אלוהים... כל המעשים נהיו על ידו ואין דבר אשר נעשה בלעדיו". מכאן אפשר לעמוד על חשיבות השמות, הכינויים—שכן שמו של כל דבר הוא המבטא את מהותו הסמויה, ככתוב (בראשית ב, 19): "וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו"—ועל פשרו של האיסור החמור "להגות באותיותיו" את השם המפורש, בבחינת "להרוס אל הקודש". רק לאור זהות זו בין האדם לדבריו, למלתו, אפשר להבין גם את האיסור לשקר, את הטאבו הקדום, אולי הקדום והחזק ביותר, האוסר על האדם "להחל את דבריו", להתכחש למוצא-פיו, הכופה אותו להיות דובר אמת, שלם עם עצמו.

לבסוף, זהות כמוסה זו בין האדם ללשונו, בין הווייתו הגופנית, הבהמית, למחשבתו, לתבונתו, היא המסבירה גם את הקושי להשתמש בלשון לתיאור העולם החיצון, המציאותי, האובייקטיבי. אין חשיבה אפשרית אלא בעזרת מושגים. כדי לחשוב צריך האדם אפוא להמיר את המציאות במלים, ביסודות השאולים משורו, מהווייתו האנושית. כדי להבין את המציאות, כדי להביעה בדרך הגיונית, עליו להאנישה תחילה. על האל הפבלי מרדוך מסופר שבנה תבל מאברי גופה של תיאמת המנוצחת, אבל האדם בונה את עולמו המחשבתי מן האברים, ההגיגים, הרחשים של עצמו.